

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-133>

УДК 338.12:330.354

Людський капітал як важіль антикризового регулювання: теоретико-методологічний аспект

Лелюк О.Ю.

аспірант

Донецького національного університету імені Василя Стуса

Калінін В.В.

аспірант

Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі економічної теорії та антикризового управління людськими ресурсами. Методологічною основою дослідження є сукупність способів наукового пізнання, загальнонаукові принципи й методи та прийоми, що використовувалися в процесі проведення досліджень. Узагальнено знання щодо циклічного характеру розвитку економіки. Визначено роль людського капіталу в процесі антикризового регулювання. Запропоновано гіпотезу про збільшення тривалості фази стійкого розвитку економічного циклу з урахуванням підвищення якості людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, циклічність, криза, антикризове регулювання, якість людських ресурсів.

Лелюк О.Ю., Калинин В.В. ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ КАК РЫЧАГ АНТИКРИЗИСНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Теоретической основой исследования являются научные труды отечественных и зарубежных ученых в области экономической теории и антикризисного управления человеческими ресурсами. Методологической основой исследования являются совокупность способов научного познания, общенаучные принципы, методы и приемы, используемые в процессе исследования. Обобщены знания относительно циклического характера развития экономики. Определена роль человеческого капитала в процессе антикризисного регулирования. Предложена гипотеза увеличения длительности фазы устойчивого развития экономического цикла с учетом повышения качества человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, цикличность, кризис, антикризисное регулирование, качество человеческих ресурсов.

Leliuk O.Y., Kalinin V.V. HUMAN CAPITAL AS A LEVER OF ANTI-CRISIS REGULATION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

The scientific work of domestic and foreign scientists in the field of economic theory and crisis management of human resource were the theoretical basis for the research. The set of methods of scientific knowledge, general scientific principles and methods and techniques used in the process of research were methodological basis of the research. Knowledge on the cyclical nature of economic development is generalized. The role of human capital in the process of anti-crisis regulation is determined. The hypothesis about increasing the duration of the phase of sustainable development of the economic cycle with consideration of improving the quality of human capital is proposed.

Keywords: human capital, cyclicity, crisis, crisis management, quality of human resources.

Іманентною ознакою національного і світового економічного розвитку останніх двох століть є його циклічно-нерівномірний характер, що знаходить прояв у регулярних коливаннях рівня ділової активності, постійному порушенні рівноваги економічних систем різних рівнів, акумулюванні економічних диспропорцій, зміні диспозиції країн у світовій економіці тощо. Циклічно-нерівномірний характер розвитку є притаманним економічним системам на мікро-, мезо-, макро-, мета- й мегарівні і зумовлений різношвидкісним прогресом їх

окремих елементів у межах підприємств, галузей, сфер національної економіки, а також у масштабах світового господарства [1, с. 308], що кардинально підвищує роль трудоворесурсного складника як основи формування конкурентних переваг на різних рівнях економічної системи.

Зміщення пріоритетів у забезпеченні економічного зростання у напрямі функціонування та розвитку людського капіталу дасть змогу більш дієво реагувати на кризові прояви, нівелюючи циклічні коливання за рахунок

активного використання можливостей людських ресурсів.

Циклічний характер економічного розвитку досліджувався такими вченими, як В. Базилевич, А. Грязнова, Є. Коротков В. Кузьменко, В. Попов, М. Сажина, О. Скібіцький та ін.; питання формування та розвитку людського капіталу в умовах кризи розглянуто в роботах О. Грішної, Е. Лібанової, І. Петрової, А. Колота, А. Короткова та ін.

Метою статті є визначення з теоретико-методологічних позицій ролі людського капіталу як важеля антикризового регулювання.

Викладення основного матеріалу. На сучасному етапі економічного розвитку активізація прояву кризових явищ і процесів зумовлює посилення уваги до дослідження теоретико-методологічних аспектів важелів антикризового регулювання.

Економічні цикли можуть бути різної тривалості. В економічній літературі цикли тієї чи іншої тривалості отримали назви за іменами науковців, які їх досліджували. Так, цикли тривалістю 3–4 роки визначаються як *цикли Кітчана*, 10-річні цикли – *цикли Жюгляра*, *цикли Маркса*, 15–20-річні цикли – *цикли Кузнеця*, 40–60-річні цикли – *цикли Кондратьєва* [2, с. 285].

У середині XIX століття К. Жюгляр відкрив перші економічні цикли, пов'язані з поновленням активної частини основного капіталу, та визначив їх довжину у 7–11 років, тобто у середньому 9 років (саме такий інтервал спостерігався у середньострокових циклах виробництва світових обсягів ВВП в останні 30 років XX ст., мінімальні темпи зростання якого припадали на кризи 1973, 1982, 1991, 2000, 2008 років).

Так, наприкінці XIX століття в економічній науці склалася уява про існування єдиного «промислового», або «ділового», циклу середньою тривалістю 7–11 (8–10) років, які з посиланням на авторство К. Жюгляра було детально описано та всебічно проаналізовано у «Капіталі» К. Маркса, завдяки чому ця наукова праця широко увійшла в проблематику світової економічної теорії і практики. [3]

Короткострокові економічні цикли тривалістю 3–4 роки описано американським економістом українського походження Дж. Кітчаним. Спочатку вважалося, що ці цикли пов'язані з коливаннями світових запасів золота. Однак з виходом золота зі сфери грошового обігу ці цикли стали пояснюватися відставанням реакції виробників на зміну ринкової кон'юнктури. Зазвичай вказується на три основні причини такого відставання:

а) перевиробництво продукції у зв'язку із недостатністю і несвоєчасністю надходження інформації про зміну попиту, тобто є значний часовий лаг між зміною попиту і зниженням обсягів виробництва;

б) тимчасові затримки викликані необхідністю перевірки негативної інформації, здійсненням розроблення, прийняття та реалізації управлінських рішень;

в) витрати часу на реструктуризацію виробничих процесів, особливо з урахуванням логістичних витрат, пов'язаних із реалізацією незатребуваних товарних запасів і оновленням асортименту.

Слід зауважити, що всі ці витрати належать до категорії трансакційних витрат. Мережева економіка, заснована на широкому впровадженні інформаційних інтернет-технологій, дає змогу скоротити цикли Дж. Кітчана до дуже коротких проміжків часу [4].

Приблизно через півстоліття після відкриття перших економічних циклів К. Жюгляра майбутній нобелівський лауреат у галузі економіки С. Кузнець проаналізував інвестиції в основний капітал як джерело економічного зростання і створив теорію сектору, що лідирує. Вчений дійшов висновку, що інвестиції в промислому секторі формуються у певний кластер пов'язаних між собою галузей із досить чіткою 30-річною періодичністю. Причому під сектором, що лідирує, він визначив групу технологічно та організаційно взаємопов'язаних галузей. У своєму дослідженні С. Кузнець виділив два основних сектори, що лідирують: первинний (добувні галузі, сільське господарство) і вторинний (промислові обробні галузі). Динаміка економічного зростання, за ідеєю С. Кузнеця, пояснювалася зміною періодів, протягом яких співвідношення цін на продукцію цих секторів сприяє підвищенню прибутків у промисловості, періодами, коли це співвідношення більш сприятливе для розвитку первинних секторів. Така дзеркальна цінова динаміка у двох взаємопов'язаних секторах економіки породжує дискретність у величині та напрямі інвестиційних потоків.

Таким чином, С. Кузнець зробив надзвичайно важливий висновок, що інвестиції в промисловий сектор схильні до кластеризації з досить чіткою 30-річною періодичністю. Вченому належить відкриття й «будівельних циклів» з амплітудою коливань 16–25 років (у середньому 20 років), тобто циклів, приблизно в два рази довших за цикли Жюгляра і пов'язаних із поновленням пасивної частини основних фондів, насамперед житла [5].

Особлива роль у розробленні *теорії довгих хвиль* належить російському вченому М. Кондратьєву, який у 20-х рр. ХХ ст. опублікував низку аналітичних праць, у яких практично здійснив багатофакторний аналіз економічного розвитку Англії, Франції та США за період 100–150 років.

За цією теорією, по-перше, науково-технічний прогрес розвивається хвилеподібно з циклами в 50–60 років. По-друге, матеріальною основою довгих хвиль в економіці є структурне техніко-технологічне оновлення капітальних благ і підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працюючих. По-третє, у структурі довгострокових циклів М.Д. Кондратьєв відокремив два етапи, або дві фази розвитку – висхідну та спадаючу.

Висхідна фаза довгого циклу – це період довгострокового піднесення науково-технічного та економічного розвитку суспільства, який триває від 20 до 30 років. У цей період не виключені й циклічні економічні кризи, які розвиваються зазвичай на рівні тривалого загального піднесення ринкової кон'юнктури.

Спадаюча фаза довгого циклу – це період зміни базисних техніко-технологічних засад виробничої системи, який триває 20–25 років. Для нього характерна трансформація економічної структури, яка адекватна технологічному оновленню. Таким чином, теорія довгих циклів робить акцент на поясненні того, чому в економіці бувають тривалі періоди високої економічної активності. Загальна тенденція економічного зростання може збігатися із контртенденцією у вигляді спадів у межах середніх циклів, у тому числі й на висхідному відрізку довгих хвиль. Відповідно, і тенден-

ція до зниження на спадаючому етапі довгих циклів не виключає піднесення в період середніх циклів.

Досвід розвитку світової економіки показав, що теорія довгих хвиль достовірно прогнозує розвиток суспільного відтворення. За сучасних умов довгі хвилі не можуть не здійснювати істотного впливу на традиційні промислові цикли. Якщо криза виникає в період спадаючої хвилі великого циклу, це зумовлює її більш глибокий і затяжний характер, так само як і висхідна хвиля великого циклу може позитивно вплинути на більш динамічний вихід із кризового стану. [6, с. 331–332].

Зважаючи на надбання вищезазначених учених, пізніше економічною наукою було розроблено узагальнену класичну схему економічного циклу, яка включає чотири фази: криза, депресія, поживлення, піднесення (рис. 1).

Кожну із фаз класичного економічного циклу можна охарактеризувати таким чином.

Ознаки економічної кризи:

- перевиробництво товарів порівняно з платоспроможним попитом на них;
- значне скорочення обсягів виробництва;
- падіння цін;
- дефіцит вільних грошових коштів, необхідних для платежів;
- біржовий крах та банкрутство підприємств;
- зростання безробіття;
- падіння рівня заробітної плати;
- падіння рівня прибутку;
- масове знищення товарів, устаткування тощо;
- дезорганізація кредитної системи.

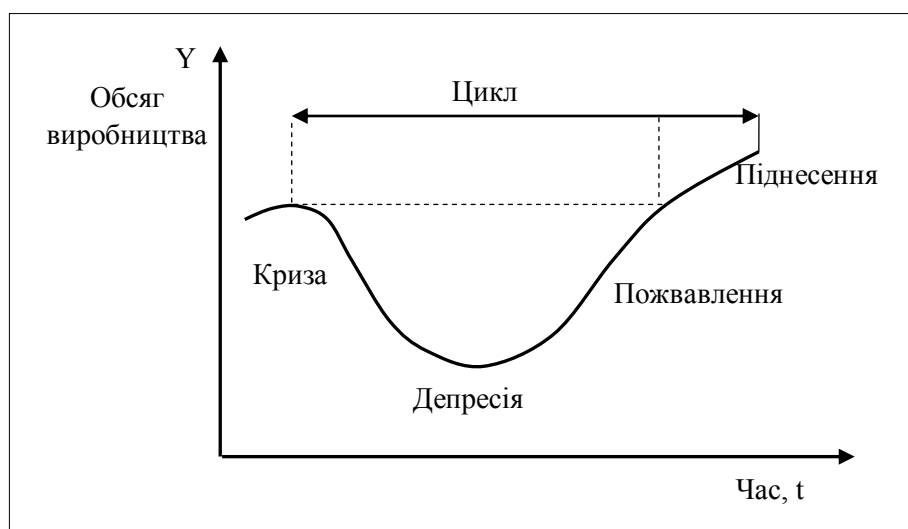

Рис. 1. Схема класичного економічного циклу [7, с. 453]

Риси депресії:

- «застій» виробництва;
- низький рівень цін;
- «в'яла» торгівля;
- невисока ставка позичкового відсотка;
- ліквідація товарного надлишку.

Риси пожвавлення:

- розширення виробництва до відновлення докризового рівня;
- зростання цін;
- підвищення норми прибутку;
- зростання зайнятості;
- пожвавлення торгівлі;
- посилення оптимістичних очікувань.

Риси піднесення:

- перевищення максимального обсягу виробництва до кризового рівня;
- швидке зростання зайнятості;
- зростання заробітної плати та інших видів доходів;
- кредитна експансія;
- штучне стимулювання сукупного попиту, зумовлене очікуванням торговцями зростання цін та їх бажання купити більше товарів за нижчими цінами;

– зростання пропозиції, яка з часом перевищує попит і створює умови для нової кризи.

З прискоренням НТП та посиленням втручання держави в економічне життя суспільства цикл модифікується (рис. 2). [7, с. 451–454].

У процесі нівелювання наслідків циклічних коливань суттєво зростає значення люд-

ського капіталу як найважливішого фактору сучасного соціально-економічного розвитку.

С. Рощин та Т. Разумова людський капітал поділяють на загальний і специфічний. Загальний людський капітал може бути реалізований на різних робочих місцях, у різних фірмах.

О.А. Грішнова поняття «людський капітал» розрізняє за трьома рівнями [8, с. 81]:

1) на особистому рівні під людським капіталом розуміють знання та навички, які людина здобула за допомогою освіти, професійної підготовки, практичного досвіду (використовуючи при цьому природні здібності) і завдяки яким вона може надавати цінні виробничі послуги іншим людям. На цьому рівні людський капітал можна порівняти з іншими видами особистої власності (майно, гроші, цінні папери), що приносить доходи, і називається його особистим, або приватним, людським капіталом;

2) на мікроекономічному рівні людський капітал являє собою сукупну кваліфікацію та професійні знання всіх працівників організації, а також її здобутки у справі ефективної організації праці і розвитку персоналу. На цьому рівні людський капітал асоціюється з виробничим та комерційним капіталом організації, оскільки прибуток отримується від ефективного використання всіх видів капіталу;

3) на макроекономічному рівні людський капітал охоплює накопичені вкладення у фонд освіти, професійної підготовки, перепід-

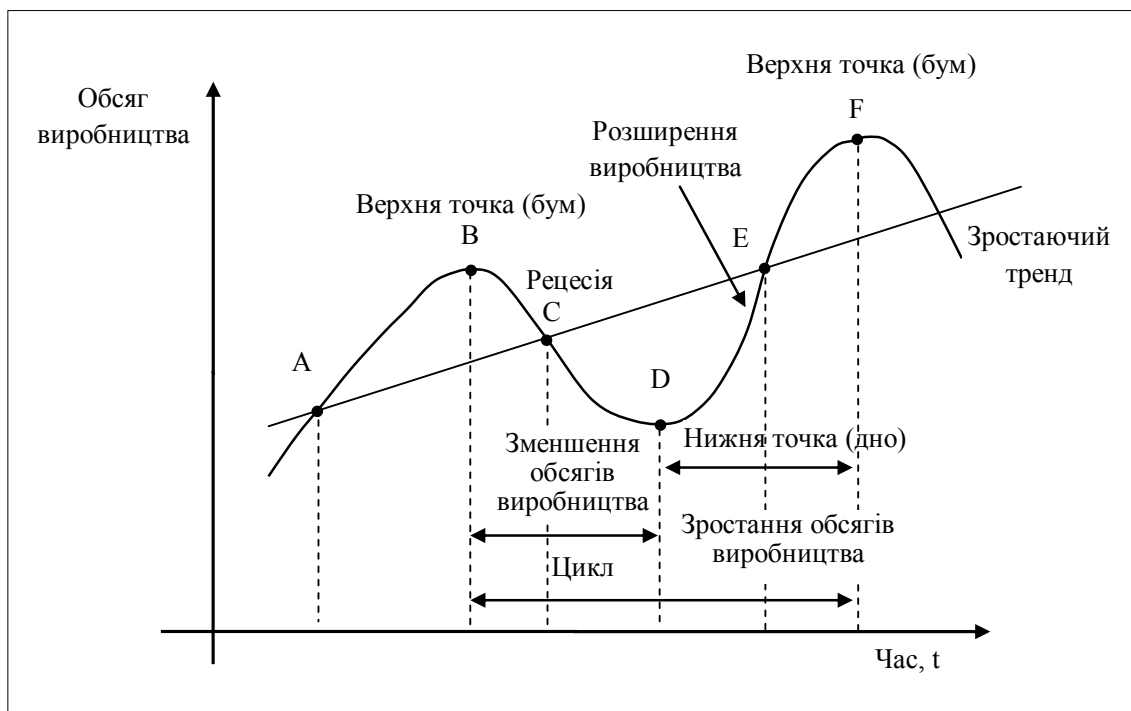

Рис. 2. Схема сучасного економічного циклу [7, с. 454]

готовки і підвищення кваліфікації, профорієнтаційні послуги, послуги центрів зайнятості, охорони здоров'я тощо. Це – національний людський капітал. Він складається з суми людського капіталу всіх галузей та сфер економічної діяльності, а також усіх громадян держави (за вирахуванням повторного рахунку).

З погляду антикризового управління, роль людського капіталу проявляється у дії таких чинників [9, с. 319–320]:

1) профілактика кризових ситуацій. Якість людського капіталу впливає на кількість і характер помилок у прийнятті рішень, своєчасне сприйняття циклічних сигналів розвитку, об'єктивну оцінку ситуацій, проектування антикризової діяльності. Адже персонал лише в тому разі стає людським капіталом, коли його професіоналізм, мотивація і ставлення до організації визначають високу якість діяльності. За наявності людського капіталу ймовірність глибокої і руйнівної кризи знижується;

2) у період кризи людський капітал виступає стабілізуючим фактором. Освічені люди глибше розуміють події навколишньої дійсності, отже, їм менше властиві панічні настрої, розслабленість, недисциплінованість. З одного боку, це визначається натурою індивідуума, його характером, з іншого – багато рис особистості, зокрема впевненість, зібраність, діловитість, формуються в процесі придбання професіоналізму, реалізації освіти, прояву корпоративної культури, відображають поняття і реальність людського капіталу;

3) людський капітал відіграє значну роль у прискоренні процесу виходу з кризи. В такому разі важливого значення набувають такі риси, як професіоналізм, ентузіазм, перспективність мислення, які є наслідком освіти та інноваційності.

Зважаючи на велику роль та значення людського капіталу в процесі врегулювання кризових проявів, не викликає сумніву, що й криза, в свою чергу, суттєво впливає на можливість відтворення людського капіталу як на макроекономічному, так і на регіональному, мікроекономічному й особистісному рівнях, зменшуючи їх, створюючи нові виклики, що вимагають адекватної реакції та вирішення. У кризових умовах відбуваються дуже великі втрати людського капіталу. Ці втрати мають руйнівні наслідки, що перешкоджатимуть досягненню в майбутньому макроекономічної стабільності. Наслідками кризи є суттєве

погіршення макроекономічних індикаторів і, відповідно, можливостей для формування, розвитку, використання та збереження людського капіталу. [10, с. 11].

Таким чином, можна стверджувати, що з метою мінімізації втрат людського капіталу в кризовий період, а також зменшення наслідків прояву кризових явищ на соціально-економічний розвиток загалом необхідно підтримувати якість людського капіталу на досить високому рівні в докризовий період. Адже якщо економіка має високорозвинутий, високоінтелектуальний людський капітал, то і його втрати в період економічного спаду будуть не такими високими.

Певні якісні характеристики людського капіталу можуть бути збільшені за рахунок його розвитку завдяки інвестиціям в освіту, здоровий спосіб життя, мотивуванню творчих підходів в роботі, створенню сприятливих соціально-психологічних умов, формуванню традицій і цінностей, сприянню накопичення досвіду, підвищенню рівня корпоративної культури.

До основних узагальнених засобів розвитку людського капіталу слід віднести такі, як [10, с. 321–322]:

1) інвестиції в людський капітал;

2) мотивація формування та прояву тих якостей людини, які характеризують ознаки людського капіталу (освіта, здоровий спосіб життя, інтелектуальний потенціал тощо);

3) система оплати праці, яка відповідає мотивації діяльності та особистому розвитку, а також стажу та досвіду роботи;

4) ціннісні орієнтири, які формуються і реалізуються в процесі управління;

5) кваліфікація, яка демонструє рівень професіоналізму, навички та вміння ефективною діяльністю;

6) забезпечення інформацією щодо критеріїв нових знань, функціонального змісту діяльності, освітнього та кваліфікаційного рівня працівника, що відображає фактор компетентності;

7) культура (загальна, організаційна, корпоративна, методологічна та ін.).

Відповідно, у передкризові періоди економічного розвитку надзвичайно актуальним є підвищення якості людських ресурсів за рахунок наведених вище важелів, що дає змогу висунути *гіпотезу* щодо ймовірного подовження у часі фази стійкого функціонування економіки за рахунок трудових ресурсів складника, що створить передумови переходу на якісно новий рівень економічного розвитку в

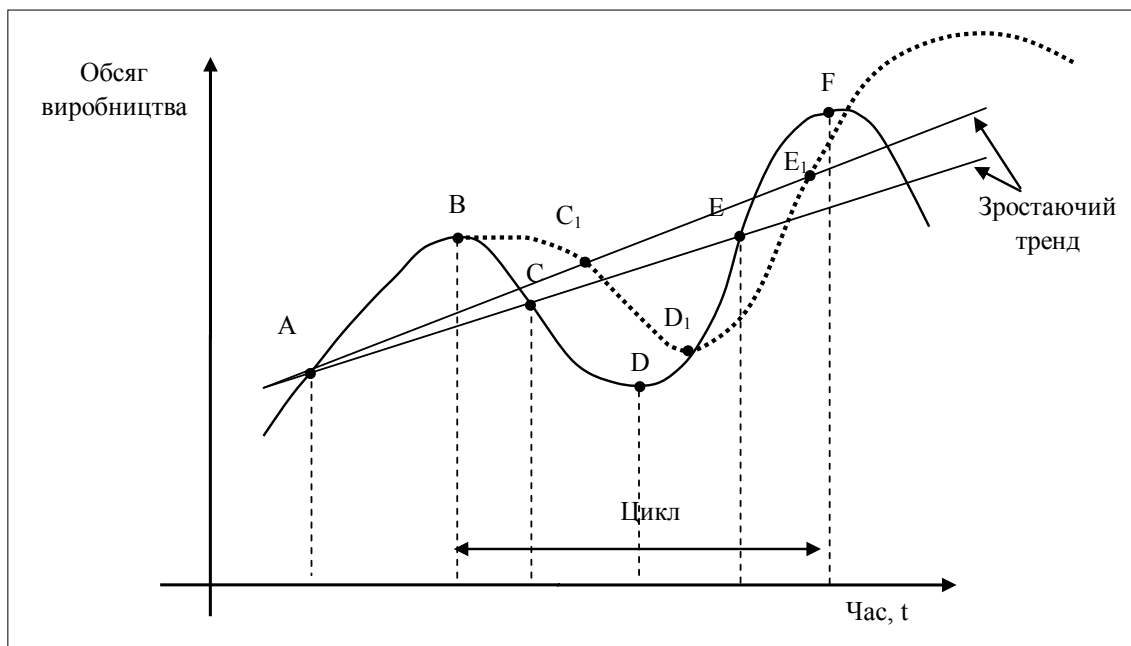

Рис. 2. Схема економічного циклу з урахуванням підвищення якості людського капіталу (ілюстрація гіпотези)

майбутньому часовому періоді як результат підвищення якості людських ресурсів у попередніх періодах (рис. 3).

Збільшення зростаючого тренду впродовж відрізка AC_1 , порівняно з відрізком AC свідчить про те, що період економічного зростання буде спостерігатися більш тривалий період часу, що здійснюватиме позитивний вплив на стан соціально-економічної системи загалом. При цьому одним із джерел збільшення в часі фази зростання економічного циклу, як зазначалося, є підвищення якості людського капіталу.

На основі вищевикладеного можна дійти висновку щодо провідної ролі людського капіталу порівняно з іншими видами капіталу у забезпеченні економічного зростання. Як і інші види капіталу, його необхідно постійно розвивати, удосконалювати, оновлювати для підвищення гнучкості та стійкості з метою запобігання кризовим проявам. Таким чином, високоінтелектуальний та високоінноваційний людський капітал виступає основою успішного використання антикризових важелів з метою стабілізації соціально-економічної ситуації на всіх рівнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование: монография / Д. Лукьяненко, В. Колесов., А. Колот, Я. Столярчук; под. науч. ред. профессором Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. К.: КНЭУ, 2013. 466 с.
2. Сажина М.А., Чибриков Г.Г. Экономическая теория: учебник для вузов. М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1998. 456 с.
3. Життєвий шлях Туган-Барановського. Незалежна громадська організація «Інститут еволюційної економіки». URL: http://iee.org.ua/ua/great_scientist/1/ (дата звернення: 15.12.2018 р.).
4. Калужский М.Л. Электронная коммерция: маркетинговые сети и инфраструктура рынка. Москва: Экономика, 2014. 328 с. URL: <http://www.library.ukma.edu.ua/?id=214> (дата звернення: 18.07.2018 р.).
5. Кузьменко В.П. Теорія економічних циклів і глобальна фінансова криза. Інститут еволюційної економіки – громадська неприбуткова організація. URL: <http://iee.org.ua/ua/publication/146/> (дата звернення – 18.07.2018 р.).
6. Політична економія: навч. посібник / К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєв та ін.; за ред. К.Т. Кривенка. К.: КНЕУ, 2001. 508 с.
7. Економічна теорія: Політекономія: підручник / В.Д. Базилевич, В.М. Попов, К.С. Базилевич та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. К.: Знання, 2012. 702 с.

8. Савченко В.А. Управління розвитком персоналу: навч. посібник. К.:КНЕУ, 2002. 351 с.
9. Антикризисное управление: учебник / под ред. проф. Э.М. Короткова. М.: ИНФРА-М, 2010. 620 с.
10. Грیشнова О., Дмитрук С. Людський капітал в умовах кризи: оцінка і пошук можливостей збереження. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». 2015. 5(170). С. 11–15.

REFERENCES:

1. Luk'yanenko D., Kolesov V., Kolot A., Stolyarchuk Ya. (2013) Global'noe ekonomicheskoe razvitie: tendentsii, asimmetrii, regulirovanie: monografiya [Global economic development: trends, asymmetries, regulation: a monograph]. Kiev: KNEU (in Ukrainian).
2. Sazhina M.A. Chibrikov G.G. Ekonomicheskaya teoriya (1998) [Economic theory]. Moscow: Izdatel'skaya gruppa NORMA-INFRA (in Russian).
3. Nezalezhna ghromadsjka orghanizacija «Instytut evoljucijnoi ekonomiky» (2015) Zhyttjevyj shljakh Tugan-Baranovskogo [The life-way of Tugan-Baranovsky], Kyiv: Nezalezhna ghromadsjka orghanizacija «Instytut evoljucijnoi ekonomiky». Available at: http://iee.org.ua/ua/great_scientist/1/ (accessed (15.12.2018)) (in Ukrainian).
4. Kaluzhskiy M.L. Elektronnaya kommertsiya: marketingovye seti i infrastruktura rynka (2014) [E-commerce: marketing networks and market infrastructure], Moscow: Ekonomika. Available at: <http://www.library.ukma.edu.ua/?id=214> (accessed (18.07.2018)) (in Ukrainian).
5. Kuzjmenko V.P. Teorija ekonomichnykh cyklyv i globaljna finansova kryza (2011) [Theory of Economic Cycles and the Global Financial Crisis], Kyiv: Instytut evoljucijnoi ekonomiky – ghromadsjka neprybutkova orghanizacija. Available at: <http://iee.org.ua/ua/publication/146/> (accessed (18.07.2018)) (in Ukrainian).
6. Kryvenko K.T. (ed.) (2001) Politychna ekonomija [Political economy: teaching. Manual], Kyiv: KNEU (in Ukrainian).
7. Bazylevycha V.D. (ed.) (2012) Ekonomichna teorija: Politekonomija [Economic theory: Political economy: textbook], Kyiv: Znannya (in Ukrainian).
8. Savchenko V.A. (2002) Upravlinnja rozvytkom personalu [Personnel Management]. Kyiv:KNEU (in Ukrainian).
9. Korotkov E.M. (2010) Antykryzysnoe upravlenye [Anti-crisis management], Moscow: YNFRA-M (in Russian).
10. Ghrishnova O., Dmytruk S. (2015) Ljudskij kapital v umovakh kryzy: ocinka i poshuk mozhlyvostej zberezhenija [Human capital in a crisis: assessing and finding the opportunities of preservation]. Visnyk Kyjivskogo nacionaljnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serija «Ekonomika» [Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics series]. Kyiv: Kyjivskij nacionaljnij universytet imeni Tarasa Shevchenka, pp. 11–15.